

האמת שמתחת לפני השטח

לאחרונה נעו אמות הספים של עולם הארכיאולוגיה המקראית בעקבות השיפתם של ממצאים חדשים בלב ירושלים העתיקה. במהלך השנים האחרונות שבו והשמיעו ארכיאולוגים בעלי שם את הטענה שתיאוריה של ירושלים במקרא – מרכזה המפואר של הממלכה המאוחדת בתקופת דוד ושלמה – אינם אלא בדיה. הבולט שבחוקרים אלו הוא ישראל פינקלשטיין, ראש המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל-אביב, שספרו ראשית ישראל, שאותו חיבר עם ניל אשר סילברמן, היה לרב-מכר עולמי. עיקר טיעונו של פינקלשטיין התבסס על העדרם של ממצאים מובהקים מן החפירות השונות שנערכו בירושלים במאה האחרונה. בחפירות אלו "לא זו בלבד שלא נמצא כל שריד לבניה מונומנטלית", כתב, "אלא שגם חרסים פשוטים התגלו בכמות קטנה יחסית". אם אכן היו דוד ושלמה קיימים במציאות, הם לא היו יותר מ"ראשי שבטים יושבי גבעות", וירושלים, הוסיף בריאיון שהעניק לנו יורק טיימס, "לא הייתה אלא כפר עני באותה תקופה".

ואולם עתה התבשרנו על ממצא נדיר: במרכזה של ירושלים העתיקה נתגלו שרידים של מבנה רחב ממדים המתוארכים לתקופת דוד המלך. הארכיאולוגית אילת מזר, שניהלה את החפירות, סבורה שמדובר בלא פחות מארמון המלך דוד אשר הוסיף לשמש את מלכי יהודה אחריו במשך יותר מארבע מאות שנה. אם היא אכן צודקת, פירוש הדבר שיש לבחון מחדש את סך הממצאים הארכיאולוגיים מתקופת הבית הראשון המוקדמת ושהתפיסה הארכיאולוגית הנשענת בעיקר על העדר ממצאים מן התקופה הוכתה עתה מכה ניצחת. אך האם השערתה של מזר נכונה?

לפי המתואר בספר שמואל, כאשר כבש דוד את ירושלים מידי היבוסים בסביבות שנת 1000 לפנה"ס, הוא לא חרוב את העיר, אלא השאיר על תלם

את מבניה ואת המצודה הגדולה שהגנה על גבולה הצפוני. בעיר, שנודעה לימים כ"עיר דוד" ואשר ממוקמת מדרום לעיר העתיקה של היום, נבנו מבנים ספורים נוספים באותה תקופה, שהבולט שבהם היה הארמון רב-הרושם שבנה לדוד השליט הפיניקי, חירם מלך צור, לאחר שהשניים כרתו ברית נגד אויבם המשותף, הפלשתים. הממצאים הארכיאולוגיים מלמדים שכבר באותו זמן הייתה ירושלים עיר עתיקת יומין, שנוסדה כאלפיים שנה לפני כיבושה בידי דוד ובוצרה כאלף שנה לפניו. אופיו הטופוגרפי המיוחד של האזור – הר גבוה הנישא מעל לשני עמקים המתמזגים מדרום, באזור שופע מים ממעיין הגיחון, ומוגן מכל צדדיו מלבד מצד רכסו הצפוני – הפך את המקום לאתר מושלם לבירת ממלכתו של דוד.

בהתבסס על נתונים אלו, וכן על סמך רמזים טקסטואליים בספר שמואל ב (ה:ז) – המספר כי כאשר התקבצו הפלשתים בעמק רפאים, "ירד דוד אל המצודה, דבר המלמד על כך שמיקומו של הארמון על ההר היה ככל הנראה גבוה מן המקום שבו עמדה המצודה – פרסמה מזר לראשונה, בגיליון ינואר-פברואר 1997 של כתב העת ביבליקל ארכיאולוגי רוויו, השערה בדבר מיקומו האפשרי של ארמון המלך דוד. "יהיה מי שיתייחס להשערה שלי בספקנות", כתבה אז מזר, "אך תשובתי לכך תהא פשוטה. הבה נבחן את הדבר בדרך שבה ארכיאולוגים בוחנים תמיד את התיאוריות שלהם: באמצעות חפירות".

בשל ניסיונה הרב בחפירות בעיר דוד ובעיר הנמל הפיניקית אכזיב, הייתה מזר הארכיאולוגית המתאימה ביותר לביצוע המשימה. את ההשערה שאכן מדובר בארמון המלך דוד יכלו לחזק גילויים שונים כגון חשיפתם של מבנים מונומנטליים המתוארכים לסוף המאה האחת-עשרה לפנה"ס או לראשית המאה העשירית; סגנון בנייה פיניקי מובהק; ומבנה חדש, שהוקם על אדמה חדשה ולא על גבי הריסות, מצפון לגבולות העיר היבוסית העתיקה יותר. ממצאים נוספים, כמובן, כגון כתובות, שרידי חרסים או אדריכלות פנים, יוכלו לתמוך גם הם בטענתה. בתחילת שנת 2005, עם קבלת האישורים המתאימים, ובסיוע מרכז שלם (המוציא לאור את תנ"ך), עמותת 'אלעד' העוסקת בפיתוח עיר דוד והאוניברסיטה העברית, החלה מזר בחפירות.

הממצאים שנחשפו מרשימים ביותר. ראשית, נחשף קטע קיר מסיבי באורך של כשלושים מטרים ממערב למזרח המסתיים בזווית ישרה לכיוון דרום – עדות לקיומו של בניין גדל ממדים. נוסף על כך, בתוך מילוי העפר של אבני הקיר העצום נמצאו חרסים המתוארכים למאה האחת-עשרה לפנה"ס – הוכחה לכך שהקיר לא היה יכול להיבנות מוקדם יותר. בשני קירות גדולים נוספים, העומדים בניצב לקיר הראשון, נחשפו חרסים מן המאה העשירית לפנה"ס. חרסים אלו מעידים על תוספות מאוחרות יותר שנוספו לבניין בימי דוד ושלמה או זמן קצר לאחר תקופת שלטונם, רמז לכך שהבניין היה בשימוש לאורך זמן ושהוא שונה ושופץ בהתאם לצרכים המשתנים. המבנה עצמו נבנה ישירות על סלע האם בגבולה הצפוני של העיר, ולא נחשפו כל שכבות ארכיאולוגיות נוספות מתחתיו, דבר המלמד שהבניין, שהוקם כאלפיים שנה לאחר שנוסדה העיר, הרחיב למעשה את גבולות העיר מצפון. יתר על כן, הוא שכן במקום שהיה אז ככל הנראה פסגת ההר – מיקום מתקבל על הדעת לאותו ארמון שממנו דוד "ירד".

ממצאים אלו מתיישבים היטב עם תגליות ארכיאולוגיות מוקדמות יותר שנחשפו באתר. בשנת 1963 חפרה הארכיאולוגית הנודעת קתלין קניון מתחת לאותו צוק עצמו שבדקה כעת מזר וחשפה כותרת אבן פיניקית פרוטור-אאולית מעוטרת מאותה התקופה. קניון מצאה שכותרת זו ואבנים מסותתות נוספות שנתגלו באתר "אופייניות לתקופה שבה הבנייה הישראלית הייתה במיטבה, תקופה שבה השימוש באומנים פיניקיים הביא לפריחה האקזוטית באופייה של האדריכלות הארץ-ישראלית. נראה אפוא שבתקופת המלוכה בירושלים ניצב מבנה רב-רושם בראש המדרון". בתחילת שנות השמונים חשף הארכיאולוג יגאל שילה מבנה תמך מדורג עצום ממדים, שכעת מתקבל הרושם שהוא חלק מאותו מערך מבנים שנחשף בחפירה הנוכחית. ממצא נוסף שנחשף בחפירתה של מזר הוא "בולה", פיסת חומר הנושאת טביעת חותם, שעליה הוטבע שמו של יהוכל בן שלמיה, שר חצר בממלכת יהודה בתקופת המלך צדקיהו, המוזכר בספר ירמיה (לז:ג) – רמז לכך שארבע מאות שנה לאחר תקופת מלכותו של דוד עדיין היה האתר מרכז חשוב של ממלכת יהודה. הדבר תואם את התיאור המקראי שלפיו הארמון שבנה דוד היה בשימוש רצוף למן הקמתו ועד לחורבן ממלכת יהודה בידי הבבלים בשנת 586 לפנה"ס.

ובכן, האם אמנם מדובר בארמון המלך דוד? קשה לקבוע זאת בוודאות, שהרי לא נמצאה במקום כתובת הנושאת את המילים "ארמון דוד", וסביר

להניח שלעולם גם לא תימצא. עם זאת, הראיות הולמות באופן מפתיע את ההשערה של מזר, ולא נתגלה באתר שום ממצא שיש בו כדי להפריך אותה – כגון צלמיות או עדויות לשרפת גופות במקום, מנהג שאפיין את פולחן הקבורה הפיניקי. מיקום המבנה שנחשף, גודלו, סגנונו והתיארוך שלו מתאימים כולם, והם מופיעים במסגרת אזור זמן שבה מפעלי בנייה מסוג זה היו נדירים ואפיינו בעיקר מבני ציבור ממלכתיים. האם ייתכן שמדובר במשהו אחר? ודאי שכן. האם הוצעה עד כה תאוריה אחרת המסבירה טוב יותר את מכלול הממצאים – מכלול הכולל ממצאים ארכיאולוגיים וטקסטואליים כאחד? לא.

היו בוודאי ספקנים אחדים, ובהם גם ארכיאולוגים ידועי שם, שגדלו והתחנכו בעולם מחקרי שסולד זה מכבר מרומנטיקנים חדורי התלהבות או מאנשי דת סהרוריים המשמיעים טענות סנסציוניות וחסרות שחר בדבר גילוייה של תיבת נח. ספקנים אלו יביעו הסתייגות נחרצת מכל ניסיון לקשור בין תגליות ארכיאולוגיות חדשות לתיאורים הנזכרים במקרא. ויהיו גם אחרים, המונעים מתמהיל של אידיאולוגיות, אינטרסים אישיים או מניעים פוליטיים, שיעשו הכל כדי להפחית מעוצמת הגילוי ולהדגיש את הספקות באשר לזהות המבנה שנחשף. במעטה של מקצועיות ואובייקטיביות ידחו אלה ואלה את הטענה שמדובר בארמון המלך דוד. הם יבקשו להעלות את רף ההוכחות הארכיאולוגיות הנדרשות לרמה בלתי אפשרית, או שפשוט יבטלו את ההשערה מיסודה בטענה שהיא מעשייה דמיונית שנועדה לשרת מטרות דתיות או ציוניות.

ואולם, יש לדחות טענות אלו משתי סיבות חשובות. ראשית, גם אם המבנה שנתגלה בחפירות בירושלים אינו ארמון המלך דוד, הרי מדובר בכל זאת בתגלית ארכיאולוגית מרעישה ביותר. גם אם מדובר במצודה, במקדש או בארמון של מלך אחר, זו הפעם הראשונה שנחשף מבנה בסדר גודל כזה מהתקופה הישראלית המוקדמת בירושלים. די בתגלית כזו כדי להפריך את טענתם של פינקלשטיין ושותפיו לדרך, שלפיה ירושלים של ימי דוד לא הייתה אלא "כפר עני" שלא יכול היה להיות בירתה של ממלכת ישראל. כך גם לא ניתן עוד לטעון, כפי שטען זאב הרצוג מאוניברסיטת תל-אביב במאמר בעיתון הארץ בשנת 1999 – על סמך העדרם של ממצאים מן הסוג הזה בדיוק – כי "הממלכה המאוחדת הגדולה היא יצירה היסטוריוסופית דמיונית, שחוברה בשלהי ימי ממלכת יהודה לכל המוקדם". ההפך הוא הנכון: לפנינו אתר מרכזי

מתקופת הממלכה המאוחדת, שחשיפתו מוכיחה שירושלים באותה תקופה הייתה עיר חשובה.

ואמנם, אישים מרכזיים בתחום הודו בכל פה בחשיבותה העצומה של התגלית, גם אם הם מהססים עדיין לקבל את זיהויו הסופי של המבנה כארמון המלך דוד בטרם התפרסם המחקר המדעי המסודר. סימור גיטין, מנהל מכון אולברייט בירושלים, אמר בריאיון לנרדום פוסט כי "לנוכח ריבוי הפרשנויות ההיסטוריות האפשריות, עלינו לבחון מקרוב את החרסים ולהמשיך את החפירות באתר". ועם זאת, הוא הוסיף, "הממצא מרשים ביותר, והוא הראשון מסוגו שאפשר לתארך למאה העשירית לפנה"ס". גם עמיחי מזר, חוקר בעל שם עולמי בתחום הארכיאולוגיה המקראית מן האוניברסיטה העברית, הפליג בשבחים שלא כהרגלו, וקבע שהתגלית היא "בגדר נס".

ואולם, מעבר לכל זה, ישנן סיבות טובות לקבל את ההשערה שאכן מדובר בארמון המתואר בספר שמואל. אין בכך גם כל פגם מתודולוגי, כל עוד אנחנו מוכנים להודות בכך שבעתיד ייתכנו תגליות או השערות נוספות שיובילו אולי למסקנות אחרות. שהרי לפנינו ניצבים שני דברים: ישנו תיאור מקראי ברור של ארמון בסגנון פיניקי שבנה דוד על פסגת הר מסוים בסביבות שלהי המאה האחת-עשרה או תחילת המאה העשירית לפנה"ס; וישנו מבנה מפואר בסגנון פיניקי המתוארך לאותה תקופה, על פסגת אותו הר ממש, אשר אותר בסיוע הטקסט המקראי ובעזרת תגליות ארכיאולוגיות קודמות. יתר על כן, לא מדובר בגילוי מקרי: התגלית היא פרי השערה מדעית שהחפירה נועדה לשמש לה אבן בוחן. הסבירות שרק יד המקרה בדבר היא נמוכה מאוד.

האם זוהי הוכחה ניצחת? לא. אך היא מספיקה כדי להעביר את נטל ההוכחה לצד האחר. "לעולם אי-אפשר להיות בטוחים בדברים כאלה", אומרת אילת מזר, "אך נראה שההשערה המבוססת על תיאור ארמון המלך דוד בספר שמואל היא ההסבר המשכנע ביותר שנוכל לתת לממצאים עד כה. מי שמעוניין לטעון אחרת מוזמן להציע תיאוריה טובה יותר". אין מדובר כאן בהרהורי לב או במעשיה דמיונית. מדובר במחקר מדעי במיטבו.

דוד חזוני

חשוון התשס"ו / נובמבר 2005